

## The Issue of Peace from the Perspective of Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī and Immanuel Kant: A Comparative Study

Alinaqi Lezgi\*

Javad Zarwandi\*\*

Abdullah Hosseini Eskandian\*\*\*

### Abstract

The issue of peace has long been one of the most important topics of discussion and reflection for various thinkers with different religious and intellectual approaches. Meanwhile, Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī in the Islamic world, as well as Immanuel Kant in the Christian world, have expressed profound and noteworthy discussions on this issue. According to Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, peace is a fundamental principle that manifests at all stages of human existence, from the individual self to society and the universe. In this view, peace is not merely the absence of war, but rather balance, harmony, justice, and a constant striving to improve living conditions. Kant also considers peace a desirable social state in which human rights are fully respected and the conditions for justice and the common good are provided. By using the descriptive-analytical method, this research investigates the issue of peace from the perspectives of Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī and Immanuel Kant and seeks to analyze their intellectual similarities and differences on this issue, while reflecting upon the religious and intellectual foundations and underpinnings of these two thinkers in this regard. Khawaja's discourse in explaining the concept of peace is based on the innate nature of peace and its divinely inspired foundations for achieving worldly and spiritual perfection and happiness, while Kant views peace as a social necessity for achieving worldly prosperity, offering a liberal and humanistic explanation of it.

**Keywords:** Peace, Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, Immanuel Kant, Perpetual Peace, Happiness.


---

\* Assistant Professor, Department of Islamic Studies and Theology, Imam Ali (AS) Officer Academy, Tehran, Iran, a.lezgi@yahoo.com

\*\* Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Shahid Sattari University, Tehran, Iran, javadzarwandi@gmail.com

\*\*\* Ph.D. of Islamic Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran, hosseinieskandianabdullah@gmail.com

Date Received: 05/06/2024, Date of Acceptance: 08/09/2024

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

## The Issue of Peace from the Perspective of Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī and Immanuel Kant: A Comparative Study

### Extended abstract

The concepts of peace and war, along with other related terms such as peaceful coexistence, tolerance, forbearance, or conflict and strife, must be counted among the most significant concepts in human life, as they pertain to various political, military, legal, philosophical, and social domains. What is evident is that throughout human history, all the great prophets, religious leaders, social reformers, philosophers, and even many rulers have declared the establishment of peace among individuals and nations as their foremost objective and emphasized its necessity. The issue of peace cannot be separated from other lofty and worthy human values such as freedom, justice, security, and transcendence. It has a profound and extensive connection with human nature, reason, perception, as well as ethics and virtue (al-Farabi, 1995: 120). Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī (1201-1274) is among the earliest Islamic thinkers who presented comprehensive and thought-provoking discussions on peace and war in his works. Khawaja Naṣīr lived in an era marked by the Mongol invasions and plunder on one side and the bigotry and narrow-mindedness of the Abbasid rule on the other. Consequently, he was deeply concerned with safeguarding religion and homeland—rescuing religion from the distortions and oppression of the Abbasids and the homeland from the clutches of the Mongols. This led him to thoroughly explore the discourse of peace in his writings.

From Khawaja Naṣīr's perspective, peace is an attainable concept, achievable both at the individual and societal levels. Inner peace and tranquility are prerequisites for social peace, as societal harmony cannot be realized unless individuals first attain peace within themselves (al-Ṭūsī, 1369: 298). In the Christian world, Immanuel Kant (1724–1804) was the first to propose the democratic peace theory in his work *Perpetual Peace*. The numerous and prolonged wars and conflicts in the West, along with the disputes between the Church and rationalists, significantly influenced Kant's pacifist thought. Kant believed that the only way to achieve peace was to abandon war and self-interest in both personal and social spheres. Thus, in Kant's philosophy, peace is defined in its negative sense—the absence of war (Kant, 1991: 93).

This research employs a descriptive-analytical method with a comparative approach to elucidate and analyze the foundations of Khawaja Naṣīr and Kant's perspectives on the issue of peace, explain their respective theories, and examine their proposed solutions for achieving peace. It further aims to highlight the distinctions and

similarities in their philosophical approaches to conceptualizing peace.

Khawaja Naṣīr's understanding and explanation of peace is not merely limited to the absence of war and conflict but is rooted in a complex and coherent system of religious beliefs and ethical values. From his perspective, peace is not only a social and political necessity but also a foundation for achieving individual and collective happiness and perfection. This, in turn, creates a suitable environment for human flourishing in all dimensions (al-Ṭūsī, 1369: 69). According to Khawaja, humans are both the origin and purpose of governance. On this basis, he emphasizes human freedom and the right to choose, ethical governance, political rationality, and the rule of a wise sovereign (al-Ṭūsī, 1336: 72). Khawaja believes that social stability stems from a government's ethical and human-centered approach, fostering peace and harmony in both domestic and foreign relations while avoiding tension and conflict.

Kant also believed that a peace which does not eliminate the grounds for future conflicts is not true peace at all but merely a temporary truce. This is because the concept of genuine peace runs deeper than the mere absence of temporary conflict. Throughout Kant's works, there is a profound connection between politics, morality, and reason, and he analyzes peace based on these three principles. According to Kant, humans can bring an end to conflict and strife by applying the principles of practical reason and rationality. On the other hand, there are certain categorical imperatives in ethics that every individual can recognize through practical reason, guiding them toward peace (Mearsheimer, 1990: 54).

The issue of peace and war has long been among the most significant issues debated and reflected upon by thinkers from various religious and intellectual perspectives. Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī in the Islamic world and Immanuel Kant in the Christian world have presented profound and thought-provoking discussions on this issue. In his discourse on peace, al-Ṭūsī seeks to articulate the concept of a "peaceful city," where individuals can flourish alongside others in society and contribute to its prosperity and progress. He emphasizes the necessity of interaction among different groups and schools of thought within society to achieve peace. Al-Ṭūsī also highlights moral virtues such as empathy, cooperation, and benevolence as essential factors in strengthening social bonds and fostering peace and harmony in society. Kant, through his theory of perpetual peace, aims to provide humanity with a path toward a world free from war and violence. This theory not only stresses the importance of establishing republican governments and adhering to ethical principles but also underscores the necessity of cooperation and interaction among nations as a fundamental condition for achieving peace. Al-Ṭūsī regards peace-seeking as an innate human tendency, believing that all human faculties inherently

strive for balance. In his view, peace—rooted in divine and natural principles—constitutes an essential aspect of human identity. In contrast, Kant approaches peace from a materialistic perspective, viewing it as a social necessity for states rather than an innate human desire. He adopts a liberalist stance, considering peace not as a natural inclination but as a rational mechanism to safeguard state interests and security.

## References

*The Holy Quran.*

- Al-Farabi, Abū Naṣr (1995). *al-Ilm al-Ilāhi*, Research by: Abd al-Rahman Badawi, Cairo: Dar al-Shorouq. [In Persian]
- Al-Ṭūsī, Khawaja Naṣīr (1957). *Awṣāf al-ashrāf*, ed. by: Seyyed Nasrullah Taghavi, Tehran: Taban. [In Persian]
- Al-Ṭūsī, Khawaja Naṣīr (1988). *Al-Āsas al-Iqṭibas*, ed. by: Modarres Razavi, Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Al-Ṭūsī, Khawaja Naṣīr (1990). *Akhlāq-i Nāsirī*, ed. by: Mojtaba Minovi and Ali-Reza Heidari, Tehran: Khwarazmi. [In Persian]
- Al-Ṭūsī, Khawaja Naṣīr (1986). *Tajrīd al-i'tiqād*, ed. by: Mohammad Javad Hosseini, Tehran: al-Nāshr. [In Persian]
- Ansari, Mansour (2022). “Perpetual Peace in Kant's Political Thought: Rereading the Relationship between Domestic Politics and International Politics”, *International Studies Journal*, Vol. 19, No. 3, pp. 80-61. [In Persian]
- Doyle, Michael (1983). “Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs”, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 12, No. 3, pp. 205-235.
- Haqqiqat, Seyyed Sadeq (2016). “World Peace: The Comparison between Kantian Viewpoint and the Islamic Perspective”, *The Journal of Human Rights*, Vol. 11, No. 1, pp. 3-20. [In Persian]
- Jamshidi, Mohammad Hossein; Najafi, Mostafa; & Zobeidi, Zeinab (2016). “A Comparative Study of the Concept of Sustainable Peace from the Perspective of Islam and Moral Liberalism (Kantian)”, *Defense Policy*, Vol. 25, No. 97, pp. 219-248. [In Persian]
- Kant, Immanuel (1991). “Perpetual Peace”, in: *Kant Political Writings*, trans. by: Nisbet, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleingeld, Pauline (2011). *Kant and Cosmopolitanism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Majlesi, Mohammad-Baqer (1982). *Bihār al-Anwār*, Second Edition, Beirut: Dar al-Ehyā. [In Persian]
- Mearsheimer, John (1990). “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, Vol. 15, No. 1, pp. 5-56.
- Moazeni, Ali Mohammad; Javadi Arjmand, Mohammad Javad; & Koshki, Parvin (2021). “A

- Study of World Peace in the Thought of Saadi and Khawaja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī”, *Passive Defense and Security*, Vol. 10, No. 37, pp. 5-30. [In Persian]
- Modami, Rohullah; & Najafiazfa, Mehdi (2019). “Relationships among the Human, Wisdom, and Peace in the View of the Shiite Philosopher Khwāja Naṣīr”, *Imamiyya Studies*, Vol. 5, No. 9, pp. 5-26. [In Persian]
- Mosavifar, Zohreh (2018). “Political Philosophy of Peace from The Perspective of Hobbes and Kant and Its Relation to International Criminal Justice”, *International Relations Researches Journal*, Vol. 8, No. 4, pp. 75-124. [In Persian]
- Raesi, Leila (2011). “The Interrelationship Between Human Rights and Peace”, *Journal of Islamic Literature and Sciences* (Shahrekord University), Vol. 5, No. 20, pp. 49-64. [In Persian]
- Rostami, Farzad; & Lotfi, Kamran (2015). “A Comparative Analysis of the Concept of Peace in Islamic and Western Teachings (with Emphasis on Nahj al-Balagha)”, *Iranian Political Research*, Vol. 2, No. 5, pp. 77-98. [In Persian]
- Russett, Bruce (1993). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton: Princeton University Press,
- Zurn, Michael (2018). *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation*, Oxford: Oxford University Press.



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## آموزه صلح از منظر خواجه نصیرالدین طوسی و امانوئل کانت: بررسی تطبیقی

علینقی لزگی\*

جواد زروندی\*\*، عبدالله حسینی اسکندیان\*\*\*

### چکیده

مسئله صلح از زمره مهم‌ترین مسائلی است که از دیرباز محل بحث و تأمل ازسوی اندیشمندان مختلف با رهیافت‌های گوناگون دینی و فکری بوده است. در این بین، خواجه نصیرالدین طوسی در جهان اسلام و همچنین امانوئل کانت در جهان مسیحیت بحث‌های عمیق و درخور تأملی را در این باره بیان داشته‌اند. صلح از منظر خواجه نصیرالدین، اصلی عمیق و بنیادی است که در تمام سطوح وجودی انسان، از نفس فردی تا جامعه و عالم هستی، تجلی می‌یابد. در این دیدگاه، صلح نه صرفاً نبود جنگ، بلکه تعادل، هماهنگی، عدالت و تلاش دائمی برای بهبود شرایط زندگی است. کانت نیز صلح را یک وضعیت مطلوب اجتماعی می‌داند که باید در آن حقوق بشر به‌طور کامل رعایت شده و زمینه‌های عدالت و خیر عمومی فراهم شود. این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی ضمن تبیین و تحلیل مسئله صلح از منظر خواجه نصیر و امانوئل کانت، به بررسی مشابهات و تمایزات فکری آنان در این باره پرداخته و مبانی و پشتوانه‌های دینی و فکری این دو اندیشمند را در این زمینه مورد تأمل قرار می‌دهد. گفتمان خواجه در تبیین مقوله صلح مبتنی بر فطری بودن صلح و وجود زمینه‌های وحیانی آن جهت نیل به کمال و سعادت دنیوی و اخروی است، حال آنکه کانت به‌عنوان ضرورتی اجتماعی جهت نیل به

\* استادیار گروه معارف و الهیات، دانشگاه افسری امام علی علیه السلام، تهران، ایران، a.lezgi@yahoo.com

\*\* استادیار گروه معارف، دانشگاه شهید ستاری، تهران، ایران، javadzarvandi@gmail.com

\*\*\* دکتری تخصصی کلام اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران، hosseinieskandianabdullah@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۸

رفاه دنیوی به صلح نگریده و تبیینی لیبرالیستی و اومانستی از آن دارد.  
**کلیدواژه‌ها:** صلح، خواجه نصیرالدین طوسی، امانوئل کانت، صلح پایدار، سعادت.

## ۱. مقدمه

مفاهیم صلح و جنگ و دیگر عبارات مصطلح در این باره همچون همزیستی مسالمت‌آمیز، تساهل، تسامح و همچنین نزاع و درگیری را باید از زمره مهم‌ترین مفاهیم در حیات بشری دانست که با حیطه‌های مختلف سیاسی، نظامی، حقوقی، فلسفی و اجتماعی مناسبت دارند. آنچه روشن است، این است که در تاریخ حیات بشری، جملگی انبیاء عظام(ع)، رهبران دینی، مصلحان اجتماعی، حکیمان و همچنین بسیاری از حاکمان، مهم‌ترین هدف خود را برقراری صلح بین افراد و ملل بیان داشته و بر ضرورت آن تأکید کرده‌اند. مسئله صلح را نمی‌توان از دیگر ارزش‌های والا و شایسته انسانی همچون آزادی، عدالت، امنیت و تعالی مفارق دانست و با فطرت انسانی، تعقل و ادراک و همچنین اخلاق و فضیلت تعامل عمیق و گسترده‌ای دارد (فارابی، ۱۹۹۵: ۱۲۰). به باور بسیاری از اندیشمندان، صلح پایدار جهانی بدون وجود ارزش‌های اخلاقی و تحقق آن در بعد عملی و همچنین رعایت حقوق انسانی هرگز میسر نخواهد شد: «رعایت حقوق انسانی در تحقق صلح صرفاً یک علت ایجادی نیست، بلکه عامل اساسی در تثبیت آن است» (رئیس، ۱۳۹۰: ۵۲). چنانچه اگر در جامعه‌ای عدالت تحقق نیابد، نمی‌توان انتظار بقای صلح را داشت.

خواجه نصیرالدین طوسی (۵۷۹-۶۵۳ ه.ق) از جمله نخستین اندیشمندان اسلامی است که در آثار خویش بحث‌های جامع و درخور تأملی را در باب صلح و جنگ بیان داشته است. خواجه نصیر در عصری می‌زیست که از یک سو با حمله و غارت مغول روبه‌رو بود و از سوی دیگر با تعصب و تنگ‌نظری حکومت عباسی؛ از این رو، دغدغه دین و وطن را داشت و می‌کوشید تا دین را از تحریفات و خفیان عباسیان و وطن را از چنگال مغولان نجات دهد. همین امر سبب شد تا گفتمان صلح را در آثار خود مورد بحث و واکاوی عمیق قرار دهد. از منظر خواجه نصیر، صلح مقوله‌ای قابل حصول است و امکان تحقق آن هم در بعد فردی و هم در بعد اجتماعی وجود دارد. صلح و آرامش فردی لازمه تحقق صلح اجتماعی است؛ زیرا تا زمانی که شخص در اندرون خود به صلح و آرامش نرسد، صلح اجتماعی نیز تحقق نخواهد یافت (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۹۸). به باور خواجه نصیر، با تهذیب

اخلاق، تعقل صواب و عدم پیروی از شهوت نفس و قدرت، می‌توان به صلح و آرامش هم در بعد فردی و هم در بعد اجتماعی دست یافت.

در جهان مسیحیت نیز، امانوئل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴م) برای نخستین بار با نگارش کتاب «صلح پایدار»، فرضیه صلح دموکراتیک را مطرح کرد. جنگ‌ها و نزاع‌های متعدد و طولانی در مغرب زمین و همچنین اختلافات حاکم بین کلیسا و عقل‌گرایان نقش بسزایی در شکل‌گیری اندیشه صلح‌گرایی کانت داشت. به باور کانت، تنها راه تحقق صلح، کنار گذاشتن جنگ و منفعت‌طلبی در حوزه شخصی و اجتماعی است؛ از این رو، مفهوم صلح در اندیشه کانت به معنای سلبی آن، یعنی عدم جنگ، تبیین می‌شود (Kant, 1991: 93). این تحقیق با رویکرد تطبیقی سعی بر این دارد تا ضمن تبیین و تحلیل مبانی خواجه نصیر و کانت در تبیین مسئله صلح، نظریه آنان و همچنین تحلیل راهکارهایشان در جهت تحقق صلح را بررسی کند و به بیان تمایزات و مشابهات فکری این دو اندیشمند در تبیین مسئله صلح بپردازد. نگاه تطبیقی حاکم بر این تحقیق ضمن شناساندن نظریه خواجه نصیر و همچنین نظریه صلح پایدار کانت، می‌تواند ما را با پشتوانه‌های دینی و فکری این دو متفکر و میراث‌گران بهایی که از دین و مکتب خود در این راستا به ارث برده‌اند، آشنا سازد.

#### ۱-۱ پیشینه تحقیق

انصاری (۱۴۰۱) در مقاله «صلح پایدار کانت: بازخوانی نسبت بین سیاست داخلی و سیاست بین‌المللی» به تبیین رابطه بین سیاست داخلی و خارجی از منظر کانت پرداخته و معتقد است که نظریه صلح پایدار امکان‌بازاندیشی در نظم جهانی، به‌خصوص سیاست داخلی و بین‌الملل را به‌خوبی آشکار می‌سازد. او همچنین نقدهایی که مکاتب واقع‌گرایی و آرمان‌گرایی بر نظریه کانت وارد ساخته‌اند را صحیح نمی‌داند (انصاری، ۱۴۰۱: ۶۵).

مؤذنی و دیگران (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی صلح جهانی در اندیشه سعدی و خواجه نصیرالدین طوسی»، مسئله صلح بین‌الملل را به‌نحو تطبیقی از منظر سعدی و خواجه نصیر مورد کنکاش قرار داده و اشتراکات و افتراقات فکری این دو متفکر را در این زمینه آشکار کرده‌اند (مؤذنی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۸-۲۲).

مدامی و نجفی‌افزا (۱۳۹۸) در مقاله «نسبت و مناسبات انسان، حکمت و صلح از دیدگاه خواجه نصیر فیلسوف شیعی»، به تبیین رابطه صلح با سیاست، اخلاق و حکمت از

منظر خواجه نصیر پرداخته و چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که در اندیشه صلح‌گرای خواجه نصیر، شخص حاکم اعلم جامعه است و با بهره‌مندی از اخلاق و حکمت، صلح را برای مردمان مدینه به ارمغان می‌آورد (مدامی و نجفی‌افزا، ۱۳۹۸: ۷).

همچنین، موسوی‌فر (۱۳۹۷) در مقاله «فلسفه سیاسی صلح از دیدگاه هابز و کانت و ارتباط آن با عدالت کیفری بین‌المللی»، به تبیین و مقایسه تطبیقی فلسفه سیاسی هابز و امانوئل کانت پرداخته و نظریه هابز را بدبینانه و ساختگی دانسته که ریشه‌های رئالیستی دارد و با حقوق بشر منافات دارد. اما، نظریه صلح پایدار کانت را اخلاق‌گرایانه قلمداد می‌کند که تطابق کاملی با حقوق بشر دارد (موسوی‌فر، ۱۳۹۷: ۷۶).

تاکنون تحقیقی که به بررسی تطبیقی مسئله صلح از منظر خواجه نصیر و امانوئل کانت پردازد، صورت نگرفته است. وجه ابتکار این تحقیق در وهله اول، مقایسه اندیشه‌های خواجه نصیر و امانوئل کانت در باب مسئله صلح و تمایز اشتراکات و افتراقات فکری آنان در این زمینه است. در وهله دوم، این تحقیق به بازاندیشی و بازنمایی برخی از ابعاد و اصول نظریه خواجه نصیر و نظریه صلح پایدار کانت می‌پردازد که در تحقیقات پیشین مغفول مانده‌اند.

## ۲. صلح از منظر محقق طوسی

### ۲-۱ تعریف صلح

درک و تبیین خواجه نصیر از صلح، صرفاً به معنای نبود جنگ و منازعه محدود نمی‌شود، بلکه ریشه در منظومه‌ای پیچیده و منسجم از باورهای دینی و ارزش‌های اخلاقی دارد. از دیدگاه خواجه نصیر، صلح نه تنها یک ضرورت اجتماعی و سیاسی است، بلکه بستری برای تحقق سعادت و کمال فردی و اجتماعی به‌شمار می‌آید که سبب می‌شود تا بستر مناسب برای تعالی انسان در تمامی ابعاد فراهم آید (طوسی، ۱۳۶۹: ۶۹).

صلح از منظر خواجه نصیرالدین طوسی، اصلی عمیق و بنیادی است که در تمام سطوح وجودی انسان، از نفس فردی تا جامعه و عالم هستی، تجلی می‌یابد. در این دیدگاه، صلح نه صرفاً نبود جنگ، بلکه تعادل، هماهنگی، عدالت و تلاش دائمی برای بهبود شرایط زندگی است. خواجه نصیر فضائل اخلاقی، عدالت اجتماعی، مذاکره و عقلانیت را به‌عنوان ابزارهایی برای رسیدن به صلح معرفی کرده و معتقد است که انسان‌ها با بهره‌گیری از عقل

و دانش، می‌توانند شرایطی را ایجاد کنند که در آن، صلح و آرامش حاکم باشد و امکان رشد و تعالی برای همگان فراهم شود.

بنابراین، خواجه نصیر به تعریف سلبی صلح نپرداخته و صرفاً آن را به معنای نبود جنگ و نزاع معنا نکرده است، بلکه در تحلیلی والاتر، صلح را دارای مفهومی وسیع می‌داند. به معنای بستری مناسب جهت نیل انسان به صلح و آرامش درونی و همچنین نیل جامعه به مدینه مسالمت‌آمیز است که در پرتو آن خیر دنیوی و اخروی برای انسان حاصل شده و انسان به سعادت می‌رسد.

## ۲-۲ ابعاد اهمیت مسئله صلح

### ۲-۲-۱ بعد دینی

از منظر خواجه نصیر، دین نقش مهمی در ایجاد و حفظ صلح در جامعه ایفا می‌کند و از چند جهت دارای اهمیتی اساسی است، از جمله:

**ایجاد نظام اخلاقی:** خواجه نصیر معتقد است که دین یک نظام اخلاقی جامع و کامل را ارائه می‌دهد که شامل ارزش‌ها و اصولی مانند عدالت، صداقت، امانت‌داری، صبر، مدارا و گذشت است. این ارزش‌ها زیربنای روابط سالم و صلح‌آمیز بین انسان‌ها را تشکیل می‌دهند (طوسی، ۱۳۶۷: ۶۹). به عبارت دیگر، هنگامی که افراد یک جامعه به این ارزش‌های اخلاقی پایبند باشند، احتمال بروز اختلافات و منازعات کاهش یافته و زمینه برای همکاری و همزیستی مسالمت‌آمیز فراهم می‌شود.

**ترویج عدالت:** به باور خواجه نصیر، عدالت یکی از مهم‌ترین اصول دین است. او معتقد است که عدم عدالت ریشه بسیاری از اختلافات و منازعات در جامعه است. به همین دلیل، در آثار خود، به ویژه در «اخلاق ناصری»، بر اهمیت عدالت در تمامی ابعاد زندگی، از جمله روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تأکید فراوانی دارد (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۳۱). از دیدگاه خواجه نصیر، دین با ترویج عدالت به کاهش نابرابری‌ها و تبعیض‌ها در جامعه کمک کرده و در نتیجه، زمینه برای صلح و آرامش فراهم می‌شود.

**حفظ نظم اجتماعی:** خواجه نصیر معتقد است که دین نقش مهمی در حفظ نظم اجتماعی ایفا می‌کند. او بر این باور است که دین با ارائه قوانین و مقرراتی مشخص، حدود و حقوق افراد را تعیین کرده و از تجاوز به حقوق دیگران جلوگیری می‌کند (طوسی،

۱۳۳۶: ۵۶). به عبارت دیگر، دین با ایجاد یک نظام قانونی عادلانه و کارآمد، از هرج و مرج و بی‌نظمی در جامعه جلوگیری کرده و در نتیجه، زمینه برای صلح و امنیت فراهم می‌شود. **ترویج مدارا و گذشت:** خواجه نصیر مدارا و گذشت را از جمله فضائل اخلاقی می‌داند که نقش مهمی در ایجاد و حفظ صلح دارند. او معتقد است که انسان‌ها باید در برخورد با یکدیگر، با مدارا و گذشت رفتار کرده و از خشونت و تعصب پرهیز کنند. از نظر خواجه نصیر، دین با ترویج مدارا و گذشت به کاهش تنش‌ها و اختلافات در جامعه کمک کرده و زمینه را برای گفت‌وگو و تفاهم فراهم می‌سازد (طوسی، ۱۳۳۷: ۷۴).

**ایجاد وحدت و همبستگی:** خواجه نصیر معتقد است که دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد وحدت و همبستگی بین افراد جامعه ایفا کند. او بر این باور است که دین با ارائه یک نظام اعتقادی و اخلاقی مشترک، افراد را به یکدیگر نزدیک کرده و احساس تعلق و همبستگی را در آنها تقویت می‌کند (طوسی، ۱۳۳۶: ۷۶).

از منظر خواجه نصیر، ادیان الهی همواره پیام‌آور صلح و دوستی بوده و بر ضرورت صلح و دوری از هرگونه نزاع و درگیری تأکید دارند. او می‌گوید که مجموعه قوانین و آموزه‌هایی که ادیان برای بشر به ارمغان آورده‌اند، علاوه بر تأمین صلح اجتماعی، بر صلح درونی و تطهیر نفوس جهت نیل به صلح و آرامش درونی نیز تأکید دارند. این رویکرد جامع به صلح، نه تنها به روابط اجتماعی بلکه به بُعد فردی انسان نیز توجه دارد و بر اهمیت ایجاد تعادل درونی برای دستیابی به یک زندگی صلح‌آمیز تأکید می‌کند.

## ۲-۲-۲ بعد اخلاقی

درک خواجه نصیرالدین طوسی از صلح، صرفاً به معنای فقدان جنگ و درگیری محدود نمی‌شود، بلکه ریشه در منظومه‌ای منسجم از مفاهیم اخلاقی دارد که در رأس آنها فضیلت، عدالت و کمال قرار گرفته‌اند. وی، متأثر از سنت فلسفه یونانی و به‌ویژه ارسطو، بر این باور است که هدف غایی انسان دستیابی به سعادت است و این مهم جز از طریق پرورش فضایل اخلاقی و تحقق عدالت در زندگی فردی و اجتماعی میسر نخواهد شد؛ از این رو، صلح را می‌توان به‌عنوان بستری مناسب برای تحقق این اهداف والا در نظر گرفت. خواجه معتقد است که حکومت صالح، حکومتی است که بر پایه عدالت و فضیلت استوار باشد و هدف آن، تربیت انسان‌هایی فاضل و عدالت‌محور باشد. صلح پایدار، تنها در چنین جامعه‌ای امکان‌پذیر است. به عبارت دیگر، صلح نه تنها نیازمند توافقات سیاسی و نظامی است، بلکه

به تحول اخلاقی و فرهنگی در جامعه نیز وابسته است. اگر افراد جامعه به فضایل اخلاقی پایبند نباشند و عدالت در روابط اجتماعی رعایت نشود، هرگونه صلح تحمیلی و موقت، محکوم به شکست خواهد بود.

در منظومه اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی، فضایل اخلاقی نقش محوری ایفا می‌کنند. وی با تأسی از ارسطو، فضیلت را حدوسط بین دو رذیلت افراط و تفریط می‌داند. برای مثال، شجاعت فضیلتی است که بین تهور و جبن قرار دارد. از این منظر، صلح نیز می‌تواند به‌عنوان یک فضیلت در نظر گرفته شود؛ صلحی که نه از سر ضعف و تسلیم منفعلانه، بلکه ناشی از قدرت و خویش‌داری باشد. صلحی که در آن، حاکم یا فرد با در نظر گرفتن مصالح خویش و دیگران، از بروز خشونت و جنگ جلوگیری می‌کند (طوسی، ۱۴۰۷: ۱۴۵).

خواجه نصیر در «اخلاق ناصری»، به تفصیل به بیان فضایل اخلاقی می‌پردازد و آنها را در سه حوزه اصلی تقسیم‌بندی می‌کند: «تهذیب اخلاق فردی»، «تدبیر منزل» و «سیاست مُدُن». در هر یک از این حوزه‌ها، تحقق صلح به نوعی مطرح می‌شود. در حوزه اخلاق فردی، خویش‌داری، صبر، گذشت و مدارا به‌عنوان فضایل معرفی می‌شوند که فرد را از نزاع و درگیری با دیگران باز می‌دارند و به ایجاد صلح و آرامش درونی و بیرونی کمک می‌کنند. در حوزه تدبیر منزل، حسن معاشرت، احترام متقابل و تقسیم وظایف به‌گونه‌ای عادلانه از عواملی هستند که از بروز اختلاف و کشمکش در خانواده جلوگیری کرده و صلح و آرامش را در این نهاد بنیادین برقرار می‌سازند. اما اهمیت صلح در اندیشه خواجه، به‌ویژه در حوزه سیاست مُدُن نمود پیدا می‌کند. او معتقد است که وظیفه اصلی حاکم، حفظ نظم و امنیت و تأمین رفاه و آسایش شهروندان است. این مهم جز از طریق برقراری عدالت و رعایت حقوق همه افراد جامعه میسر نخواهد شد. ازاین‌رو، حاکم باید همواره در پی ایجاد صلح و آرامش در جامعه باشد و از هرگونه اقدامی که منجر به جنگ و درگیری شود، اجتناب ورزد (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۱۴).

## ۲-۲-۳ بعد اجتماعی

خواجه نصیر به بعد اجتماعی صلح توجه عمیقی داشته و صلح را نه‌تنها به‌عنوان یک امر فردی، بلکه به‌عنوان یک ضرورت اجتماعی نیز مدنظر داشته است. به باور وی، رشد فضایل اخلاقی و همچنین دستیابی به سعادت دنیوی و اخروی تنها در پرتو اصلاح زندگی اجتماعی ممکن می‌شود (طوسی، ۱۳۶۹: ۶۳). در واقع، از منظر خواجه نصیر، سرنوشت

انسان در کنار سرنوشت دیگر افراد جامعه رقم می‌خورد. اگر زندگی اجتماعی در سمت و سوی اخلاق، علم و بندگی باشد، در این صورت صلح جامعه را فرا خواهد گرفت و چنین مردمانی به سعادت غایی نائل خواهند آمد.

خواجه نصیر در خلال مباحث خود درباره صلح درصدد تبیین جامعه‌ای ایدئال است تا انسان بتواند در کنار سایر افراد جامعه استعداد خود را شکوفا ساخته و از آن در جهت آبادانی و پیشرفت جامعه بهره گیرد. وی همچنین بر لزوم تعامل بین گروه‌ها و مکتب‌های مختلف جامعه در جهت نیل به صلح تأکید دارد (طوسی، ۱۳۶۷: ۱۳۲). خواجه به فضایل اخلاقی همانند همدلی، تعاون و احسان اشاره کرده و آنها را به‌عنوان عواملی مهم در تقویت روابط اجتماعی و ایجاد صلح و آرامش در جامعه بیان کرده است.

## ۲-۳ اقسام صلح

از مجموعه مباحث خواجه نصیر در باب صلح چنین برمی‌آید که وی به دو صلح درونی و اجتماعی معتقد است. در ادامه به تبیین و تحلیل این دو بعد از صلح در اندیشه خواجه نصیر می‌پردازیم.

### ۲-۳-۱ صلح درونی

خواجه نصیر بر این باور است که صلح بیش از آنکه امری بیرونی باشد، امری درونی است و انسان را مبدأ صلح دانسته که می‌تواند جهان را آرام کرده یا به جنگ بکشد. به باور وی، تطهیر درون عامل اصلی تحقق صلح است و در این راستا، منابع ادراکی متعددی برای انسان قائل است که عبارت‌اند از: حس، عقل و وحی. حواس مبدأ ادراکات در علوم جزئی و ظاهری است و نمی‌تواند به تنهایی افاده حکم کند یا یقین‌آور باشد. عقل، برخلاف حس که مدرک جزئیات است، مدرک کلیات بوده و ورای توانایی حس می‌تواند به بسیاری از حقایق پی برده و پرده از بسیاری از اسرار بردارد. وحی نیز پیام الهی است که توسط انبیاء به بشر ابلاغ می‌شود و جز عده‌ای معدود از انسان‌ها که به مراتب والای کمال و بلوغ رسیده‌اند، همگان توانایی نیل به چنین منبعی را ندارند (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۵۲).

در حقیقت، خواجه نصیر بر این باور است که صلح حقیقی، بیش از آنکه امری بیرونی و قابل دستیابی از طریق پیمان‌ها و توافقات سیاسی باشد، امری درونی و حاصل تزکیه و پالایش نفس است. او انسان را نه تنها قادر به ایجاد صلح، بلکه مسئول و مبدأ آن می‌داند.

انسانی که با کنترل و هدایت قوای درونی خود می‌تواند جهان را به سوی آرامش رهنمون سازد و یا با تسلیم شدن در برابر هواهای نفسانی، آتش جنگ و نزاع را برافروزد.

محقق طوسی همچنین در جهت نیل به صلح درونی، راهکارهایی همچون استقامت فکر، تهذیب اخلاق، مکارم اخلاق و دوری از شهوت را بیان داشته که به واسطه آنها، انسان می‌تواند خود را از عواملی که وجودش را به تنازع و اختلاف می‌کشاند، رهایی بخشد (طوسی، ۱۳۶۷: ۲۴۸). به باور خواجه نصیر، جهان بیرون، انعکاسی از وضعیت درونی انسان است. اگر در درون انسان صلح و تعادل برقرار باشد، این آرامش به جهان بیرون نیز تسری پیدا می‌کند و بالعکس، آشفتگی و تضاد درونی، به بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و ایجاد ناآرامی در جامعه منجر می‌شود و سبب محرومیت همگان از صلح و آرامش می‌گردد.

## ۲-۳-۲ صلح اجتماعی

خواجه نصیر، صلح و آرامش درونی را مقدمه نیل به صلحی وسیع‌تر، یعنی صلح اجتماعی، دانسته و بر این باور است که وقتی تمامی افراد جامعه در اندرون خود به آرامش رسیدند و بین قوای وجودی خویش تعادل برقرار ساختند، می‌توانند به مدینه مسالمة نائل شوند (طوسی، ۱۳۶۹: ۷۱).

خواجه نصیر، صلح را صرفاً یک وضعیت فردی ندانسته، بلکه آن را به‌عنوان یک ضرورت اجتماعی مورد توجه قرار داده است. این دیدگاه خواجه متأثر از آموزه‌های اسلامی و نبوی است. در قرآن کریم و احادیث و روایات اسلامی، مکرراً بر اهمیت صلح، آشتی و دوری از نزاع و خشونت تأکید شده است (بقره: ۲۰۸؛ انفال: ۱؛ محمد: ۳۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۶۳/۲۶۸). اسلام، امت اسلامی را به‌عنوان یک پیکره واحد تلقی می‌کند که سعادت و شقاوت هر جزء آن، بر کل تأثیرگذار است. از این رو، صلح و آرامش در جامعه نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه یک ضرورت برای بقا و پیشرفت امت محسوب می‌شود و همین معنا در اندیشه خواجه در تبیین صلح اجتماعی بازتاب یافته است.

## ۲-۴-۲ رابطه صلح با دیگر آموزه‌ها و مسائل

### ۲-۴-۱ رابطه صلح و امنیت

خواجه نصیر یکی از وظایف حاکمان را برقراری صلح و امنیت در جامعه دانسته و تأکید

می‌کند که زمامداران در این راستا باید از وضعیت کشور و شهرها از جهت مواضع مقابله با دشمن و همچنین نحوه امداد رسانی در هنگام جنگ مطلع باشند. او همچنین بر اهمیت آگاهی از مواضع استراتژیک تأکید کرده و می‌گوید که حاکمان باید تحت هیچ شرایطی به جنگ دامن نزنند و از تبعات ویرانگر آن واقف باشند (طوسی، ۱۳۶۷: ۶۵).

خواجه نصیر به جهت مقابله با دشمن و جلوگیری از ایجاد هرگونه ناامنی در جامعه معتقد است که امنیت باید اولویت اول هر جامعه باشد و نباید از احوال دشمن غافل بود. چنانچه می‌گوید: «باید از احوال دشمنان متفحص بود و در تفتیش اخبار آنان مستقصی تا بر مکر آنان واقف گشته و مانند آن فرا پیش گیرد و بدان بر انتقاض مساعی آن قوم ظفر یابد» (طوسی، ۱۳۶۹: ۳۰۱).

محقق طوسی در جهت ایجاد بستری که براساس آن امنیت جامعه تضمین شود، مجازات‌های مراتبی را در نظر داشته، هرچند که بر حفظ حرمت انسانی تأکید دارد: «ازالت شر را مراتبی است؛ یکی حبس و آن منع بود از مخالطت با اهل مدینه، دیگری حبس و آن منع بود از تصرفات بدنی و دیگری نفی که منع بود از دخول در تمدن» (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۷۱). خواجه نصیر همچنین توسل به زور را یگانه راه تحقق امنیت در جامعه نمی‌داند: «فکر از تدبیر امور یک لحظه معطل نگرداند، چه قوت فکر ملک در حراست ملک بلیغ‌تر از قوت لشگرهای عظیم باشد و جهل به مبادی موجب وخامت عواقب بود» (طوسی، ۱۳۶۷: ۳۴). او برقراری صلح و امنیت را از مهم‌ترین وظایف حاکمان می‌داند؛ این وظیفه نه صرفاً به معنای حفظ نظم و جلوگیری از آشوب، بلکه به معنای ایجاد بستری مناسب برای رشد و شکوفایی جامعه در تمامی ابعاد است. خواجه پیوند عمیقی میان صلح و امنیت قائل بوده و معتقد است که این دو، لازمه یکدیگر هستند. صلح، به عنوان بستری برای رشد و توسعه، نیازمند امنیت است و امنیت، بدون صلح پایدار، نمی‌تواند به طور کامل تحقق یابد.

## ۲-۴-۲ رابطه صلح و حکومت

خواجه نصیر در آثار خویش به ضرورت تحقق صلح در ارکان حکومت تأکید داشته و آن را از ضروریات تدبیر مدن دانسته است. به باور خواجه، انسان مبدأ و مقصد حکومت است و بر همین اساس به آزادی و حق انتخاب انسان، اخلاق‌مداری، عقلانیت سیاسی و حاکمیت حکیم تأکید دارد (طوسی، ۱۳۳۶: ۷۲). به باور خواجه، ثبات اجتماعی نتیجه اخلاق‌مداری و انسان‌مداری حکومت است و در چنین حالتی است که صلح و آرامش

روابط داخلی و خارجی آن حکومت را دربرگرفته و از تنش و درگیری دور نگه می‌دارد. خواجه نصیر بر این باور است که یکی از عوامل مهمی که سبب ایجاد صلح در ارکان حکومت می‌شود، برقراری عدالت اجتماعی است و این مهم را به برقراری اعتدال نفس آدمی پیوند زده است؛ یعنی انسان هنگامی می‌تواند در مسیر تحقق عدالت اجتماعی گام بردارد که نفس وی مقام عدالت را درک کرده باشد. خواجه همچنین کمک به رشد استعدادها، احترام به سلايق، آزادی حق انتخاب و تساهل با پیروان سایر ادیان را از مصادیق بارز عدالت اجتماعی قلمداد کرده است (طوسی، ۱۳۶۹: ۳۰۷). او عدالت اجتماعی را نه صرفاً یک آرمان اخلاقی، بلکه یک ضرورت سیاسی و اجتماعی برای بقا و پیشرفت جامعه قلمداد کرده و با تأکید بر ارتباط بین عدالت اجتماعی و اعتدال نفسانی، بر اهمیت تزکیه و تربیت فردی برای دستیابی به جامعه‌ای عادلانه و حکومتی صالحانه تأکید داشته است. خواجه نصیر به تبیین رابطه حاکم با مردم پرداخته و آن را یکی از عوامل مهم در برقراری صلح در ارکان حکومت دانسته است. وی در این راستا می‌گوید:

حاکم باید نسبت مردم خود محبت داشته و بر مردم نیز لازم است تا از او تبعیت نمایند و در چنین حالتی اتحاد اجتماعی تحقق می‌یابد و مردم را به تعاون با یکدیگر کشانده و صلح و آرامش را به ارمغان می‌آورد (طوسی، ۱۳۶۹: ۳۳۴).

محبت حاکم نسبت به مردم در اندیشه خواجه نصیر، مفهومی فراتر از صرف دلسوزی و شفقت است؛ زیرا این محبت، وظیفه و تعهدی است که حاکم در قبال رعیت خود دارد. حاکم باید به نیازها و مشکلات مردم آگاه باشد، در جهت رفع آنها تلاش کند، و از هرگونه ظلم و اجحاف نسبت به آنها پرهیز نماید. این محبت، نه تنها باعث افزایش محبوبیت حاکم در میان مردم می‌شود، بلکه اعتماد و اطمینان آنها را نیز جلب می‌کند که خود، بستری برای پذیرش و اطاعت از دستورات و قوانین حاکم است.

## ۲-۴-۳ رابطه صلح و حکمت

حکمت یکی از مهم‌ترین مسائلی است که خواجه نصیر در تبیین مقوله صلح بدان پرداخته و بر اهمیت آن تأکید کرده است. به باور خواجه نصیر، حکمت حاکم سبب می‌شود تا جهالت‌های سیاسی مرتفع گشته و عدالت اجتماعی تحقق یابد. به باور وی، مشورت با عقلا، قدر نهادن به علما و حکما و همچنین مدیریت سیاسی صحیح، نگرش بهره‌مندی حاکم از حکمت است که پیامد آن برقراری صلح و آرامش در جامعه است (طوسی، ۱۳۶۷: ۶۸).

خواجه نصیر معتقد است که عامل اصلی جهت تحقق تفاهم و همزیستی مسالمت‌آمیز بین انسان‌ها، عقل و فکر است و از این رو سعی کرده تا در فلسفه سیاسی خود به تبیین اهمیت و جایگاه حکمت بپردازد. خواجه نصیر یکی از اصول مهم حکمی در جهت تحقق صلح را بهره‌گیری از ظرفیت گفت‌وگو و مذاکره دانسته و در همین راستا، جریان فلسفی را از خطر انحطاط نجات داد. شرح او بر «الاشارات و التنبیها» مؤید این امر است و همچنین در قبال حمله و حشیانه مغول، به لحاظ عملی سعی کرد تا با ارائه مشورت‌هایی حکیمانه، حکومت دوران خود را به سوی اخلاق و صلح سوق دهد (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۱۵). خواجه نصیر، اساس حکومت را بر اساس حکمت و تعقل دانسته و عقلانیت را وجه اشتراک و عامل وحدت بین تمامی گروه‌های جامعه می‌داند. بر اساس این دیدگاه، از برخوردهای قهری یا سلیقه‌ای اجتناب شده و آرامش و صلح بر جامعه حکم فرما می‌گردد.

### ۳. صلح از منظر امانوئل کانت

#### ۱-۳ تعریف صلح

امانوئل کانت، مفهوم صلح را از منظر اخلاقی، اجتماعی و سیاسی بررسی کرده است. او در آثار خود به تعریف و تحلیل عمیق این مفهوم پرداخته و آن را به‌عنوان یکی از ارکان ضروری برای جامعه انسانی و پیشرفت تمدن بشری معرفی کرده است. صلح در اندیشه کانت در تضاد با جنگ و به معنای فقدان هرگونه درگیری و نزاع است. چنانچه در تعریف آن می‌گوید: «صلح به معنای فقدان هرگونه خصومت است» (Kant, 1991: 93). کانت بر این باور است که صلحی که بر اساس آن زمینه‌های درگیری‌های بعدی برچیده نشود، اصلاً صلح نیست و صرفاً ترک متارکه است؛ چراکه مفهوم صلح حقیقی عمیق‌تر از فقدان درگیری موقت است.

در تمامی آثار کانت ارتباط عمیقی بین سیاست، اخلاق و عقل حاکم است و بر اساس همین سه اصل به تبیین و تحلیل صلح پرداخته است. به باور کانت، انسان می‌تواند با بهره‌گیری از اصول عقل عملی و همچنین عنصر عقلانیت به درگیری و نزاع خاتمه دهد. از سوی دیگر، یکسری بایسته‌های قطعی در ارتباط با اخلاق وجود دارد که هر انسانی می‌تواند با به‌کارگیری عقل عملی از آن آگاه شود و به سوی صلح حرکت کند (Mearsheimer, 1990: 54). کانت معتقد است که طبیعت انسان از یکسو و از سوی دیگر

تکثر اندیشه و تفکر سبب گشته تا نزاع دائمی بین طبیعت انسان و شرایط اجتماعی و فرهنگی او حاکم شود و هر اندازه که اصول عقل عملی در وجود انسان نهادینه شود، این نزاع کمتر می شود (Kant, 1991: 34).

کانت بر این باور است که صلح تنها به معنای عدم جنگ نیست، بلکه به حالت پایداری اشاره دارد که در آن نه تنها جنگ وجود ندارد، بلکه روابط بین کشورها بر اساس اصول اخلاقی، همکاری و احترام متقابل شکل می گیرد. او صلح را به عنوان یک وضعیت مطلوب اجتماعی می داند که باید در آن حقوق بشر به طور کامل رعایت شود و زمینه های عدالت و خیر عمومی فراهم گردد.

### ۲-۳ نظریه صلح پایدار

امانوئل کانت در اثر مشهور خود با عنوان «صلح پایدار: یک طرح فلسفی» (۱۷۹۵)، نظریه «صلح پایدار» را مطرح کرد که به عنوان یکی از پایه های نظریه پردازی در حوزه حقوق و روابط بین الملل شناخته می شود. کانت معتقد بود صلح پایدار نه تنها به معنای نبود جنگ، بلکه حاصل ساختاری نهادی و اخلاقی است که مبتنی بر اصول عقلانی و حقوقی استوار باشد. کانت تأکید دارد که صلح پایدار نیازمند پذیرش اصول اخلاقی جهانی است. او بر این باور است که هر عمل انسانی باید با اصول اخلاقی سازگار باشد و این اصول باید در سطح بین المللی نیز اعمال شوند. به عبارتی، باید در سازمان ها و نهادهای بین المللی قوانینی وضع شود که بر مبنای اصول انسانی و اخلاقی شکل یافته باشد. این بدان معناست که روابط بین ملت ها باید با احترام به حقوق بشر و کرامت انسانی هدایت شود (Kant, 1991: 14).

کانت با تکیه بر فلسفه اخلاقی خود، به ویژه مفهوم «امر مطلق»، استدلال می کند که صلح پایدار تنها زمانی محقق می شود که دولت ها و افراد، تعهد اخلاقی به قوانین جهانی داشته باشند. او سیاست را جدا از اخلاق نمی داند، بلکه معتقد است: «حقوق بشر باید بر سیاست حکومت کند، و هرگونه مصلحت اندیشی سیاسی که ناقض حقوق اساسی باشد، غیر اخلاقی است (Kant, 1991: 32). اما قلمروی دین و سیاست را برخلاف اخلاق کاملاً متمایز و جدا از یکدیگر می داند، چنانچه می گوید: «دولت بر دین و طبقه روحانیت حق حاکمیت دارد» (Kant, 1991: 32).

علاوه بر این، کانت بر این نکته تأکید دارد که صلح واقعی، صلحی است که بر اساس

توافق و روابط رضایت‌بخش میان کشورها شکل گرفته باشد و نه صلحی که به زور و تحمیل یک قدرت بر کشور دیگر به وجود آمده باشد. او استدلال می‌کند که جنگ‌ها و درگیری‌ها غالباً ناشی از عدم درک درست و یا سوءتفاهم میان کشورها هستند و بنابراین، آموزش و فرهنگ‌سازی در زمینه روابط بین‌الملل می‌تواند به کاهش تنش‌ها کمک کند (Kant, 1991: 32).

به‌طور کلی، نظریه صلح پایدار امانوئل کانت در تلاش است تا به بشریت راهی را برای رسیدن به جهانی عاری از جنگ و خشونت ارائه دهد. این نظریه نه تنها بر ضرورت تشکیل دولت‌های جمهوری و اجرای اصول اخلاقی تأکید دارد، بلکه بر لزوم همکاری و تعامل میان ملت‌ها به‌عنوان شرطی اساسی برای برقراری صلح تأکید می‌کند. با وجود چالش‌ها و نقدهایی که ممکن است به این نظریه وارد شود، تفکرات و دیدگاه‌های کانت همچنان در بحث‌های معاصر درباره صلح و روابط بین‌الملل تأثیرگذار باقی مانده‌اند.

### ۳-۳ مبانی نظریه صلح پایدار

کانت در تبیین نظریه صلح پایدار از سه مبنای زیر بهره برده است:

#### ۳-۳-۱ دولت جمهوری

دولت جمهوری از نظر کانت نظامی سیاسی است که در آن قدرت حاکم به‌طور قانونی براساس اراده شهروندان و به نمایندگی از آنان به‌دست می‌آید. در این نوع دولت، افراد حق دارند در فرایند تصمیم‌گیری و کنترل سرنوشت خویش مشارکت کنند. کانت بر این باور است که یک دولت جمهوری باید بر اصولی چون عدالت، آزادی و برابری بنا شود، و این اصول اساس‌نامه‌ای برای تحقق صلح پایدار در سطح ملی و بین‌المللی خواهند بود (Kant, 1991: 52).

دولت جمهوری از نظر کانت باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

**الف) حاکمیت قانون:** در یک دولت جمهوری، اصول حاکمیت قانون رعایت می‌شود و هیچ فرد یا نهادی بالاتر از قانون نیست. این ویژگی باعث می‌شود که حقوق بشر در این نوع دولت به‌طور مؤثری حفظ شود و شهروندان از امنیت و آزادی بیشتری برخوردار شوند (Mearsheimer, 1990: 34).

ب) **برابری و عدم تبعیض:** کانت تأکید می‌کند که در یک دولت جمهوری، همه شهروندان باید دارای حق رأی برابر باشند. این برابری در نمایندگی و مشارکت سیاسی به کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند و موجب تقویت حس همبستگی و وحدت ملی می‌شود (Zurn, 2018: 79).

ج) **تعلق به جامعه جهانی:** یکی از اصول مهم دولت جمهوری در نظریه کانت این است که ملت‌ها باید به یکدیگر احترام بگذارند و حقوق یکدیگر را در سطح بین‌المللی به رسمیت بشناسند. این احترام متقابل پایه‌گذار روابط دوستانه میان ملت‌ها و تحقق صلح پایدار است (Mearsheimer, 1990: 35).

کانت بر این باور است که تنها دولت‌های جمهوری قادر به حفظ صلح پایدار هستند. وی استدلال می‌کند که نظام‌های استبدادی در مقایسه با نظام‌های جمهوری، به دلیل عدم توازن قدرت و فقدان نظارت عمومی، بیشتر در معرض جنگ و خشونت قرار دارند. در حالی که در دولت‌های جمهوری، چون مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی مشارکت می‌کنند، فرصت جنگ به حداقل می‌رسد. از سوی دیگر، این دولت‌ها باید به اصول اخلاقی و جهانی عمل کنند و به دیگر ملت‌ها اجازه دهند که از حقوق و آزادی‌های خود بهره ببرند.

### ۳-۲-۳ عضویت دولت‌ها در یک اتحادیه

یکی از ارکان اساسی نظریه صلح پایدار کانت، «عضویت دولت‌ها در یک اتحادیه» است که به عنوان یک سازوکار برای تحقق صلح پایدار مطرح شده است. کانت استدلال می‌کند که یکی از راه‌های اصلی دستیابی به صلح، تشکیل یک اتحادیه میان دولت‌ها است. این اتحادیه می‌بایست بر مبنای اصول مشترک، حقوق بشر و احترام به حاکمیت ملی بنا شده و هدف آن حفظ صلح و امنیت جهانی باشد.

کانت به این نکته اشاره دارد که در فضای غیرمنظم و آناارشیستی نظام بین‌الملل، وجود یک اتحادیه دولتی که مسئولیت جمعی در حفاظت از صلح را برعهده داشته باشد، می‌تواند به عنوان یک عنصر کنترلی عمل کند. این اتحادیه به دولت‌ها امکان می‌دهد تا در برابر تهدیدات خارجی و همچنین اقداماتی که ممکن است منجر به جنگ شود، همگام با یکدیگر عمل کنند (Kleingeld, 2011: 89).

در اتحادیه‌ای که کانت تصور می‌کند، دولت‌ها به عنوان شهروندان یک جامعه جهانی به حساب می‌آیند که به قوانین مشترک پایبندند و از طریق دیپلماسی و مذاکرات، به

حل و فصل اختلافات می‌پردازند. این نظام نه تنها به دولت‌ها فرصت می‌دهد که به جای استفاده از زور، از شیوه‌های قانونی و مسالمت‌آمیز برای حل تعارضات استفاده کنند، بلکه موجب شکل‌گیری اعتماد و تعاون بین کشورها نیز می‌شود (Doyle, 1983: 211).

براساس دیدگاه کانت، عضویت در این اتحادیه محدود به دولت‌ها نیست و به نوعی می‌بایست هر فرد و جامعه‌ای از منافع آن بهره‌مند شود. کانت تأکید می‌کند که دموکراسی‌ها به دلیل ساختار سیاسی و اجتماعی خود، کمتر مستعد جنگ هستند و این امر می‌تواند به شکل‌گیری یک اتحادیه دموکراتیک بین‌المللی کمک کند. از این رو، او بر ضرورت تبدیل دولت‌های غیردموکراتیک به دموکراتیک تأکید می‌کند تا صلح پایدار تحقق یابد.

### ۳-۳-۳ حق جهان‌شهری

یکی از ارکان کلیدی نظریه صلح پایدار امانوئل کانت، حق جهان‌شهری است. این مفهوم به وضعیتی اشاره دارد که در آن هر فرد به‌عنوان یک شهروند جهانی به حقوق خاصی دسترسی دارد که دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی موظف به رعایت آنها هستند.

حق جهان‌شهری از منظر کانت به معنای این است که هر فرد انسانی به‌عنوان یک شهروند جهانی، دارای حقوقی است که فراتر از مرزهای ملی و سیاسی قرار می‌گیرد. کانت در این زمینه بیان می‌کند که هر انسان باید بتواند به‌طور آزادانه در هر نقطه از جهان زندگی کند و از حقوق و آزادی‌های اولیه برخوردار باشد. این مفهوم علاوه بر استانداردهای حقوق بشر، به ایجاد نظم و آرامش در سطح جهانی کمک می‌کند (Kant, 1991: 44). یکی از اهداف کلیدی کانت در نظریه صلح پایدار، جلوگیری از جنگ‌ها و درگیری‌های بین‌المللی است که با توجه به تعاملات پیچیده جهانی، بسیار مهم می‌باشد. کانت به‌صورت فزاینده‌ای به این نکته اشاره می‌کند که تنها با ایجاد حق جهان‌شهری می‌توان به صلحی پایدار دست یافت. او معتقد است که با احترام به حقوق جهانی افراد، کشورهای مختلف می‌توانند در کنار یکدیگر زندگی کنند و از منافع مشترک بهره‌مند شوند (Russett, 1993: 54).

حق جهان‌شهری در نظریه کانت دارای دو بعد زیر است:

**الف) حقوق بشر:** یکی از مهم‌ترین ابعاد حق جهان‌شهری، ارتباط آن با حقوق بشر است. کانت بر این باور است که هر انسانی به‌عنوان موجودی آزاد و عقلانی، حق دارد که از حقوق اساسی و غیرقابل انتقال برخوردار باشد. این حقوق شامل حق زندگی، آزادی و عدم تعرض به شخصیت انسانی است (Kant, 1991: 32).

ب) **حاکمیت ملی و حقوق جهانی:** از دیگر ابعاد مهم حق جهان‌شهری، تعادل بین حاکمیت ملی و حقوق جهانی است. کانت به‌روشنی بیان می‌کند که هر کشوری باید به حاکمیت خود احترام بگذارد، اما این حاکمیت نباید بهانه‌ای برای نقض حقوق بشر و آزادی‌های جهانی باشد (Kant, 1991: 33). تأکید کانت بر حاکمیت ملی، ریشه در اعتقاد او به حق تعیین سرنوشت ملل دارد. هر ملتی حق دارد که به‌صورت آزادانه نظام سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود را انتخاب کند و در این انتخاب، نباید مورد مداخله خارجی قرار گیرد. احترام به این حق نه تنها لازمه عدالت است، بلکه به ثبات صلح نیز کمک می‌کند؛ زیرا تحمیل یک نظام خارجی بر یک ملت، معمولاً به مقاومت و خشونت منجر می‌شود. با این حال، کانت به‌خوبی آگاه است که تأکید صرف بر حاکمیت ملی، بدون در نظر گرفتن محدودیت‌ها و ملاحظات اخلاقی، می‌تواند به سوءاستفاده و نقض حقوق بشر و آزادی‌های اساسی منجر شود. حاکمیت ملی نباید بهانه‌ای برای ظلم و ستم داخلی یا تجاوز به حقوق دیگر ملت‌ها باشد و دولت‌ها نمی‌توانند تحت پوشش حاکمیت ملی، شهروندان خود را از حقوق اساسی محروم کنند یا به حقوق سایر کشورها تعدی نمایند.

### ۳-۴ شرایط تحقق صلح

کانت در جهت تحقق صلح شش شرط اساسی را لازم می‌داند که عبارت‌اند از:

۱. قرارداد و معاهده صلح نباید دارای شروطی باشد که زمینه را برای جنگ در آینده فراهم سازد؛ زیرا در غیر این صورت چنین قراردادی دارای اعتبار نخواهد بود (Kant, 1991: 93). این بینش کانت را می‌توان به اصل «شفافیت» تعبیر کرد که براساس آن قرارداد صلح باید مبری از هرگونه شروطی باشد که زمینه را برای جنگ فراهم سازد.
۲. هیچ کشوری حق ندارد تا کشور دیگری را از رهگذر توارث، معاوضه، معامله، خریداری، بخشش و یا ... تحت سلطه خود درآورد (Kant, 1991: 94). این شرط بیانگر اصل استقلال و تمامیت ارضی کشورهاست که هیچ کشوری حق ندارد به خاک یا منابع کشور دیگری دست‌اندازی کند.
۳. ارتش‌های ثابت باید به‌تدریج منسوخ شوند (Kant, 1991: 94). مفهوم «ارتش‌های ثابت» در اندیشه کانت بیانگر این است که وی با دفاع ملی مخالف نیست، بلکه خواهان این است که ارتش‌های ثابت و حرفه‌ای در جهان به‌تدریج منحل شوند. روشن است که

دفاع از سرزمین امری عقلانی و بدیهی است و کانت با آن مخالفتی ندارد و آنچه کانت پیشنهاد می‌دهد، این است که شهروندان در جهت دفاع از سرزمین خود نیروی نظامی مردمی تشکیل دهند تا نیازی به ارتش‌های ثابت نباشد. در واقع می‌توان گفت که کانت در اندیشه خلع سلاح جهانی است که در آن هیچ کشوری به کشور دیگر حمله نمی‌برد و همگی در صلح و سازش به سر می‌برند.

۴. هیچ‌گونه قراردادی درباره فرضیه ملی در ارتباط با امور خارجی دولت بسته نخواهد شد (Kant, 1991: 94). روشن است که دریافت فرض از منابع داخلی و بین‌المللی هنگام مواجهه با مشکل و نیاز امری عقلانی است، اما بستن قرارداد به منظور تأمین منابع مالی از قدرت‌های سیاسی و تسلیحاتی در جهت تهیه جنگ‌افزارها و همچنین به راه انداختن جنگ امری غیرعقلانی و به دور از فرهنگ صلح است. این شرط کانت در جهت تحقق صلح به معنای نفی اقتصاد در خدمت جنگ تهاجمی است.

۵. هیچ کشوری حق ندارد از طریق زور یا اعمال فشار در قانون یا امور کشور دیگر مداخله کند (Kant, 1991: 95). از منظر کانت، دخالت در امور کشورها چه آمرانه و چه زورمندانه امری غیرموجه است و لازم است تا تمامی کشورها هم خود را بر امور داخلی خود مصروف کنند و از دخالت در امور دیگر کشورها اجتناب کنند.

۶. اگر کشوری با کشوری دیگر در جنگ به سر می‌برد، مجاز نخواهد بود تا کردارهای خصومت‌آمیزی انجام دهد تا زمینه را برای هرگونه توافق صلح در آینده ناممکن سازد (Kant, 1991: 96). از منظر کانت، اگرچه جنگ گاهی اوقات امری اجتناب‌ناپذیر است، اما این امر به معنای زیرپا نهادن اصول اخلاقی و انسانی در طول جنگ نیست؛ چراکه زیر پانهادن چنین اصول مسلمی امر صلح را به بن‌بست می‌رساند.

شروطی که کانت در جهت تحقق صلح بیان کرده، دربرگیرنده ایده‌ها و اصولی است که از رهاورد آن صلح حقیقی بین دولت‌ها شکل می‌گیرد و همچنین زمینه برای ایجاد صلح پایدار در جامعه جهانی فراهم می‌شود. به انجام رساندن این شروط در جهت تحقق صلح از یک سو نیازمند تبدیل شدن آن به سیاست‌های اجرایی دولت‌ها در چارچوب قوانین و از سوی دیگر، امری تدریجی است که در فرایندی بلندمدت به اراده سیاسی نیرومندی نیاز دارد.

#### ۴. مقایسه دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی و امانوئل کانت

##### ۴-۱ اشتراکات فکری

با وجود تعلق به سنت و مکتب فکری و اعتقادی متفاوت، تشابهاتی بین آراء خواجه نصیر و امانوئل کانت در تبیین مسئله صلح وجود دارد، از جمله:

۱. هم در بینش خواجه و هم در نظریه صلح پایدار کانت بر انسان و حقوق او تأکید شده و هر دو اندیشمند به حقوق برابر تمامی انسان‌ها، حفظ کرامت انسان و لزوم بهره‌مندی تمامی انسان‌ها از صلح و آرامش تأکید کرده‌اند. بی‌تردید، مهم‌ترین وجه اشتراک بین دیدگاه‌های خواجه نصیر و کانت، تأکید بی‌بدیل هر دو بر انسان و حقوق او به عنوان بنیان اصلی صلح است. هر دو اندیشمند بر حقوق برابر تمامی انسان‌ها، حفظ کرامت ذاتی آن‌ها و لزوم برخورداری همگان از صلح و آرامش تأکید دارند. این دیدگاه انسان‌محورانه، نقطه عزیمتی اساسی برای فهم رویکرد آنان به مسئله صلح محسوب می‌شود. خواجه نصیر، با تکیه بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، عدالت و انصاف را لازمه تحقق صلح پایدار می‌داند و بر ضرورت رعایت حقوق تمامی افراد جامعه، فارغ از نژاد، مذهب و جایگاه اجتماعی تأکید می‌کند (طوسی، ۱۳۶۹: ۱۶۷). کانت نیز در نظریه «صلح پایدار» خود، حقوق بنیادین انسان‌ها را مبنای نظم بین‌المللی قرار می‌دهد و معتقد است که صلح تنها در صورتی محقق خواهد شد که کرامت انسانی در تمامی ابعاد آن رعایت شود. این هم‌سویی در تأکید بر حقوق انسان، نشان از نگاهی جهان‌شمول و فراتاریخی به مسئله صلح دارد.

۲. هر دو اندیشمند به نقش صلح در ایجاد فضای رشد برای انسان و همچنین نقش صلح در تحکیم و پیوند بین انسان‌ها و دولت‌ها تأکید کرده‌اند. خواجه نصیر، در آثار خود، همواره به اهمیت امنیت و آرامش در توسعه علم، فرهنگ و ارزش‌های اخلاقی اشاره کرده و معتقد است که در سایه صلح و ثبات، امکان پیشرفت و ترقی برای جوامع فراهم می‌شود (طوسی، ۱۳۶۹: ۱۸۹). کانت نیز، صلح را پیش‌شرط لازم برای توسعه انسانی و پیشرفت جوامع می‌داند و بر این باور است که تنها در محیطی صلح‌آمیز می‌توان به تحقق آرمان‌های والای بشری دست یافت (Kant, 1991: 51).

۳. هر دو اندیشمند به اصل بودن صلح و عدم توسل به جنگ جز در مواقع ضروری تأکید کرده و اصالت را به صلح داده‌اند. هرچند در برخی موارد جنگ را امری اجتناب‌ناپذیر قلمداد کرده‌اند. خواجه نصیر، با تأکید بر آموزه‌های دینی و اخلاقی، همواره به

پرهیز از خشونت و خونریزی توصیه کرده و معتقد است که صلح و سازش، همواره بر جنگ و درگیری ارجحیت دارد. کانت نیز، در نظریه صلح پایدار، جنگ را پدیده‌ای مذموم و غیرعقلانی دانسته و بر این باور است که دولت‌ها باید از طریق مذاکره و همکاری، اختلافات خود را حل و فصل کرده و از توسل به زور و خشونت پرهیز کنند.

۴. یکی دیگر از نقاط اشتراک، لزوم احترام به معاهده‌های صلح و عدم پیمان‌شکنی است که از سوی هر دو اندیشمند مورد تأکید قرار گرفته است. از منظر خواجه و کانت، تحقق صلح بین دولت‌ها منوط به همکاری و پایبندی به معاهدات و قراردادهای دوری از هرگونه عوامل تنش‌زاست. خواجه نصیر، در آثار خود، همواره به اهمیت وفای به عهد و پیمان اشاره کرده و معتقد است که نقض عهد، موجب بی‌اعتمادی و بی‌ثباتی در روابط می‌شود. کانت نیز، بر این باور است که معاهدات صلح باید با حسن‌نیت و صداقت منعقد شوند و به‌طور کامل اجرا گردند. وی معتقد است که نقض معاهدات، نه تنها موجب تضعیف اعتماد بین دولت‌ها می‌شود، بلکه زمینه را برای بروز جنگ‌های جدید فراهم می‌آورد (Kant, 1991: 60).

۵. هر دو اندیشمند به ارتباط عمیق صلح با امنیت، حکومت، حکمت، اخلاق و ... معتقد بوده و به‌رغم اختلاف‌هایی که در تبیین این ارتباط دارند، اما در اصل وجود ارتباط عمیق صلح با این آموزه‌ها اتفاق نظر دارند.

۶. می‌توان گفت که هم خواجه نصیر و هم کانت از آنجایی که فرد را نقطه آغاز گفتمان صلح می‌دانند، در تبیین بسیاری از مسائل با یکدیگر اتفاق نظر دارند، چنانچه صلح عادلانه‌ای که در نظریه صلح پایدار کانت تبیین شده، شباهت‌هایی با دیدگاه خواجه در باب صلح مبتنی بر عدالت دارد.

#### ۴-۲ افتراقات فکری

با وجود اشتراکاتی که در اندیشه خواجه نصیر و امانوئل کانت در تبیین مسئله صلح وجود دارد، اما دیدگاه آنان در این زمینه از جهاتی نیز با یکدیگر متفاوت است، از جمله:

۱. صلح از منظر خواجه نصیر دارای جهان‌بینی الهی و اسلامی است، اما صلح از منظر کانت دارای رویکردی لیبرالیستی است (جمشیدی و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۴۰). بسیاری کانت را به دلیل تأکید وی در جهت نیل به صلح میان دولت‌های دموکراتیک بنیان‌گذار صلح لیبرال

می‌دانند (رستمی و لطفی، ۱۳۹۴: ۹۳). بارزترین تفاوت بین اندیشه‌های خواجه نصیر و کانت در مسئله صلح، مبنای جهان‌بینی آنهاست. خواجه نصیر، با تکیه بر جهان‌بینی الهی و اسلامی، صلح را به‌عنوان بخشی از نظام خلقت و مبتنی بر آموزه‌های دینی و اخلاقی اسلام تبیین می‌کند (طوسی، ۱۳۶۹: ۷۰). در مقابل، کانت با رویکردی لیبرالیستی، صلح را به‌عنوان یک ضرورت برای تأمین منافع دولت‌ها و حفظ آزادی‌های فردی در چارچوب نظام سیاسی دموکراتیک مطرح می‌کند (Kant, 1991: 42). تأکید کانت بر صلح میان دولت‌های دموکراتیک، او را به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران صلح لیبرال مطرح ساخته است. این تفاوت در مبنای جهان‌بینی، بر سایر ابعاد اندیشه صلح در آثار این دو متفکر نیز تأثیرگذار است.

۲. مبنای نظریه صلح پایدار کانت را باید اومانیزم و سکولاریسم دانست. تأثیرگذاری اندیشه کانت در پیدایش نظریه‌های سیاسی و ایجاد سازمان‌های بین‌المللی همچون سازمان ملل متحد و پایه‌گذاری صلح لیبرال و همچنین اثرگذاری بر فیلسوفان و اندیشمندان متأخر در حوزه صلح بسیار مشهود است و همین امر سبب شده تا کانت را «پدر لیبرالیسم» بدانند (حقیقت، ۱۳۹۵: ۱۸). کانت در تبیین نظریه صلح پایدار برپایه اندیشه‌هایی که در حوزه معرفت‌شناسی و اخلاق دارد، بر این باور است که صلح جهانی و احکام ناظر بر آن اگر حاوی چیزی باشند که فقط از رهاورد تجربه حاصل آیند، در این صورت واجد هیچ ارزش اخلاقی نیستند (Kant, 1991: 54). از سوی دیگر، مبنای اخلاقی صلح جهانی را می‌توان یکی دیگر از تمایزات اندیشه خواجه نصیر با کانت در باب صلح دانست؛ زیرا از منظر کانت، ضرورت فلسفه اخلاق را باید در بحث از تکلیف جست‌وجو کرد و هر عمل اخلاقی باید از روی وظیفه انجام گیرد نه از روی بهره‌وری یا نتیجه. درحالی‌که مبنای نظریه خواجه نصیر در باب صلح براساس دین اسلام و تعلیمات اخلاقی آن است و از منظر وی تفاوتی بین احکام عبادی و اخلاقی نیست؛ چراکه قوانین اخلاقی را که عقل و فطرت بدان فرمان می‌دهند، از زمره عبادات می‌داند.

۳. کانت بر این باور است که از آنجایی که اخلاق متمایز از دین است و بر دین تقدم دارد و همچنین دین صرفاً جنبه درونی دارد، آموزگاران دینی نباید به دخالت در امور سیاست همچون صلح پردازند و صلح عمومی را تهدید کنند؛ چراکه قلمرو دین و سیاست از یکدیگر جداست. اما از منظر خواجه نصیر، دین و سیاست از یکدیگر متمایز نیستند، چنانچه براساس اصول دین اسلام به تبیین صلح پرداخته است. کانت، در فلسفه اخلاق خود، بر خودمختاری عقل (Autonomy of Reason) تأکید دارد. به این معنا که قوانین

اخلاقی باید از درون عقل انسانی استخراج شوند و نه از منابع بیرونی مانند دین یا سنت. اصل بنیادین اخلاق کانتی، «امر مطلق (Categorical Imperative)» است که بر انجام وظیفه اخلاقی به دلیل خود وظیفه، صرف نظر از نتایج آن تأکید می‌کند. این وظیفه اخلاقی، امری جهان‌شمول و برای همه انسان‌ها قابل فهم و اجراست. از منظر کانت، دین صرفاً یک امر درونی و شخصی است و ارتباطی با حوزه عمومی و سیاست ندارد. او معتقد است که آموزگاران دینی نباید در امور سیاسی دخالت کنند، زیرا آموزه‌های دینی می‌توانند تفسیرهای مختلفی داشته باشند و همین امر می‌تواند منجر به اختلاف و درگیری شود و در نهایت، صلح عمومی را تهدید کند. کانت به طور مشخص، معتقد بود که دخالت دین در سیاست، به دلیل ماهیت تعصب‌آمیز و غیرعقلانی برخی از باورهای دینی، می‌تواند منجر به جنگ و خشونت شود. به همین دلیل، او بر ضرورت جدایی دین از سیاست و تمرکز بر عقل و اخلاق برای برقراری صلح تأکید می‌کرد.

در مقابل دیدگاه کانت، خواجه نصیر معتقد است که دین اسلام، نه تنها یک نظام اعتقادی و اخلاقی است، بلکه یک نظام جامع اجتماعی و سیاسی نیز هست که می‌تواند مبنای حکومت‌داری عادلانه و برقراری صلح و امنیت قرار گیرد (طوسی، ۱۴۰۷: ۱۱۹). در واقع، خواجه معتقد است که اصول اخلاقی و قانونی اسلام، مانند عدالت، مساوات، احسان و گذشت، می‌توانند به عنوان مبنای یک نظام سیاسی عادلانه و پایدار مورد استفاده قرار گیرند. وی به طور خاص، بر نقش رهبران دینی و سیاسی در ترویج این اصول و اجرای آنها در جامعه تأکید می‌کرد. از نظر خواجه نصیر، رهبران جامعه باید هم عالم به شریعت باشند و هم دارای فضایل اخلاقی تا بتوانند به درستی جامعه را هدایت کنند و از بروز ظلم و فساد جلوگیری کنند.

۴. صلح‌طلبی از منظر خواجه نصیر امری فطری است، چنانچه در ارتباط با قوای انسان نیز بر این باور است که جملگی قوا خواهان نیل به تعادل هستند؛ از این رو، مسئله صلح در اندیشه خواجه به دلیل الهی و فطری بودن آن یکی از ابعاد هویتی انسان است. اما کانت از منظر ماتریالیستی و صرفاً به عنوان ضرورتی اجتماعی برای دولت‌ها به مقوله صلح نگریسته و رویکردی لیبرالیستی در این باره دارد.

۵. خواجه نصیر هدف از تحقق صلح را چه در بعد درونی و چه در بعد اجتماعی نیل انسان و جامعه به کمال و فضیلت دانسته و اینکه تمامی انسان‌ها بتوانند در سایه آن به سعادت دنیوی و اخروی نیل پیدا کنند. حال آنکه از منظر کانت، هدف از تحقق صلح،

کامیابی بیشتر انسان در همین دنیای مادی و بهره‌مندی از آزادی بیشتر است و بینشی درباره سعادت غایی انسان ارائه نمی‌دهد.

۶. خواجه نصیر معتقد است که اصالت همواره با صلح است و جنگ جز در موارد ضروری توصیه نمی‌شود و این اصل براساس مقتضیات زمانی تغییر نمی‌کند. اما از منظر کانت، صلح با مقتضیات زمان تغییر می‌یابد و دارای جنبه سلبی است؛ چراکه در دیدگاه وی بین عدالت و صلح تناسبی برقرار نشده است. از این‌رو، تفاوت در معرفت‌شناسی سبب تفاوت بنیادین در تبیین این مفهوم شده است.

۷. خواجه معتقد است که صلح و آرامش درونی مقدمه‌ای جهت نیل به صلح جهانی است، اما کانت معتقد است که حکومت جمهوری مقدمه‌ای برای نیل به صلح جهانی است.

۸. در نظریه صلح پایدار کانت، صلح به معنای همکاری و ایجاد وابستگی بین دولت‌های دموکراتیک جهت رسیدن به منافع مشترک و دوری از هرگونه جنگ است، اما از منظر خواجه، صلح معنای گسترده‌تری داشته و تمامی ابعاد فردی و اجتماعی را دربرمی‌گیرد.

## ۵. نتیجه‌گیری

مسئله صلح و جنگ از زمره مهم‌ترین مسائلی است که از دیرباز محل بحث و تأمل ازسوی اندیشمندان مختلف با رهیافت‌های مختلف دینی و فکری بوده است. در این بین، خواجه نصیرالدین طوسی در جهان اسلام و همچنین امانوئل کانت در جهان مسیحیت بحث‌های عمیق و درخور تأملی را در این باره بیان داشته‌اند. خواجه نصیر در خلال مباحث خود درباره صلح درصدد تبیین مدینه مسالمة است تا انسان بتواند در کنار سایر افراد جامعه استعداد خود را شکوفا ساخته و از آن در جهت آبادانی و پیشرفت جامعه بهره‌گیری کند. وی همچنین بر لزوم تعامل بین گروه‌ها و مکتب‌های مختلف جامعه در جهت نیل به صلح تأکید کرده است. خواجه همچنین به فضایل اخلاقی همانند همدلی، تعاون و احسان اشاره کرده و آنها را به‌عنوان عواملی مهم در تقویت روابط اجتماعی و ایجاد صلح و آرامش در جامعه بیان کرده است. کانت نیز با تبیین نظریه صلح پایدار بر آن است تا به بشریت راهی را برای رسیدن به جهانی عاری از جنگ و خشونت ارائه دهد. این نظریه نه تنها بر ضرورت تشکیل دولت‌های جمهوری و اجرای اصول اخلاقی تأکید دارد، بلکه بر لزوم همکاری و تعامل میان ملت‌ها به‌عنوان شرطی اساسی برای برقراری صلح تأکید می‌کند. خواجه نصیر

صلح‌طلبی را امری فطری می‌داند و معتقد است که تمام قوای انسان خواهان تعادل هستند. صلح در اندیشه خواجه نصیر، به دلیل الهی و فطری بودن آن، یکی از ابعاد هویتی انسان است. در مقابل، کانت از منظری ماتریالیستی و صرفاً به‌عنوان ضرورتی اجتماعی برای دولت‌ها به مسئله صلح نگریسته و رویکردی لیبرالیستی در این‌باره دارد. او صلح را نه به‌عنوان یک میل فطری، بلکه به‌عنوان یک سازوکار عقلانی برای حفظ منافع و امنیت دولت‌ها در نظر می‌گیرد.

## منابع

قرآن کریم.

- انصاری، منصور (۱۴۰۱). «صلح پایدار کانت: بازخوانی نسبت بین سیاست داخلی و سیاست بین‌المللی»، *مطالعات بین‌المللی*، سال نوزدهم، شماره سوم، صص ۶۱-۸۰.
- جمشیدی، محمدحسین؛ و نجفی، مصطفی؛ و زبیدی، زینب (۱۳۹۵). «بررسی مقایسه‌ای مقوله صلح پایدار از منظر اسلام و لیبرالیسم اخلاقی (کانتی)»، *سیاست دفاعی*، سال بیست و چهارم، شماره نود و هفتم، صص ۲۱۹-۲۴۸.
- حقیقت، سیدصادق (۱۳۹۵). «صلح جهانی؛ مقایسه‌ای مبنایی بین مبنای کانتی و دیدگاه اسلامی»، *حقوق بشر*، سال یازدهم، شماره اول، صص ۳-۲۰.
- رستمی، فرزاد؛ و لطفی، کامران (۱۳۹۴). «نسبت‌سنجی مفهوم صلح در آموزه‌های اسلام و مغرب زمین با تأکید بر نهج‌البلاغه»، *سیاست‌پژوهی ایرانی*، سال دوم، شماره پنجم، صص ۷۷-۹۸.
- رئیس، لیلا (۱۳۹۰). «رابطه متقابل حقوق بشر و صلح»، *فصلنامه ادبیات و علوم اسلامی (دانشگاه شهرکرد)*، سال پنجم، شماره بیستم، صص ۴۹-۶۴.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۳۶). *اوصاف الاشراف*، تصحیح: سید نصرالله تقوی، تهران: تابان.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۹). *اخلاق ناصری*، تصحیح: مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۴۰۷). *تجربید الاعتقاد*، تصحیح: محمدجواد حسینی، تهران: مرکز النشر.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۶۷). *اساس الاقتباس*، تصحیح: مدرس رضوی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فارابی، ابونصر محمد (۱۹۹۵م). *العلم الالهی*، تحقیق: عبدالرحمن بدوی، قاهره: دار الشروق.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). *بحارالانوار*، چاپ دوم، بیروت: دار الاحیاء.
- مدامی، روح‌الله؛ و نجفی‌افزا، مهدی (۱۳۹۸). «نسبت و مناسبات انسان، حکمت و صلح از دیدگاه خواجه نصیر فیلسوف شیعی»، *پژوهشنامه امامیه*، دوره پنجم، شماره نهم، صص ۵-۲۶.

مؤذنی، علی محمد؛ جوادی ارجمند، محمدجواد؛ و کوشکی، پروین (۱۴۰۰). «بررسی صلح جهانی در اندیشه سعدی و خواجه نصیرالدین طوسی»، *پایفاند غیرعامل و امنیت*، دوره دهم، شماره سی و هفتم، صص ۵-۳۰.

موسوی فر، زهره (۱۳۹۷). «فلسفه سیاسی صلح از دیدگاه هابز و کانت و ارتباط آن با عدالت کیفری بین‌المللی»، *پژوهش‌های بین‌الملل*، دوره هشتم، شماره چهارم، صص ۷۵-۱۲۴.

Doyle, Michael (1983). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 12, No. 3, pp. 205-235.

Kant, Immanuel (1991). "Perpetual Peace", in: *Kant Political Writings*, trans. by: Nisbet, Cambridge: Cambridge University Press.

Kleingeld, Pauline (2011). *Kant and Cosmopolitanism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mearsheimer, John (1990). "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No. 1, pp. 5-56.

Russett, Bruce (1993). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton: Princeton University Press.

Zurn, Michael (2018). *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation*, Oxford: Oxford University Press.

